

педагогических кадров российских университетов по университетским уставам 1863 и 1884 годов [Электронный ресурс] / Т. В. Ивкина, И. А. Подольская. – Режим доступа : <http://vestnik.uapa.ru/ru-ru/issue/2009/01/20/>

4. Микитюк О. М. Теорія і практика організації науково-дослідної роботи у вищих закладах освіти України в ХІХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктор пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна

педагогіка та історія педагогіки" / О. М. Микитюк. – К., 2004. – 42 с.

5. Про схвалення Концепції Державної цільової програми "Наука в університетах" на 2008-2012 роки. Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 18.07.2007 № 548-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/548-2007-p>

Подано до редакції 18.03.13

УДК 371.4

Н. В. Стельмах

ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ПОТРЕБ ШКОЛЯРІВ

У статті розкриваються сучасні наукові підходи до визначення стимулів активності дитини. З'ясовано сутність основних ключових понять. Подано класифікацію гуманних потреб. Визначено етапи розвитку фундаментальної із них – потреби в емоційному контакті. Розкрито психолого-педагогічні механізми формування гуманних потреб.

Ключові слова: потреби, мотиви, почуття, емоції, гуманність, гуманні потреби.

Постановка проблеми. Сучасна психологічна наука стверджує, що в основі спрямованості особистості лежать потреби. Поведінка людини значною мірою залежить від того, які потреби у неї розвинені. А фактичним стимулом активності дитини в навчально-виховному процесі є не свідомість чи переконання, а система потреб, яка відображена в свідомості і закріплена як переконання.

Свідомість і переконання – результат виховання і формування потреб. Хоча зміни в свідомості і переконаннях безпосередньо викликають зміни і у внутрішній системі потреб. Тому, щоб зрозуміти та прогнозувати поведінку, окремі дії, вчинки дітей та щоб ефективно на них впливати, необхідно не тільки знати особистісно значущі потреби учнів, а й ефективно їх формувати.

Аналіз досліджень і публікацій. Розробці теоретичних питань проблеми мотивації діяльності та поведінки дітей присвятили свої праці О. Винославська, Л. Гордон, Д. Кікнадзе, Л. Гримак, Є. Кузьмін, О. Дусавицький, В. Лежнев, А. Маслоу, В. М'ясищев, О. Петровський, К. Обуховський, Я. Райковський, С. Рубінштейн, В. Ядов та інші.

У їх роботах розкриваються сучасні наукові підходи до визначення стимулів активності дитини та сутність потреб як чинників активності; подаються класифікації людських потреб, розкривається їх еволюція та умови їх формування.

Незважаючи на наявність цілого ряду досліджень з даного питання, проблема формування потребнісно-мотиваційної сфери дітей в повній мірі не вирішена.

Мета статті: розкрити психолого-педагогічні механізми формування гуманних потреб школярів.

Виклад основного матеріалу. Сутність людини

найбільш повно проявляється в системі потреб і в змісті мотивів, які в свою чергу виявляються в поведінці людини протягом її життя.

На основі аналізу літератури з обраної проблеми було з'ясовано, що потреба – це результат ставлення людини до середовища, джерела засобів її задоволення. Потреба в загальному розумінні слова – нестача, знадоба суб'єкта в чому-небудь, для задоволення якогось потрібна та чи інша форма активності, це потяг людини до таких станів, які забезпечують її існування та розвиток. Потреба — це нужда, необхідність для людини того, що забезпечує її існування, самореалізацію та самозабезпечення [2; 3; 5; 6].

Потреби поділяються на природні (біологічні) і соціальні. Задоволення біологічних потреб виступає основною умовою збереження організму й виду. В свою чергу соціальні потреби поділяють на матеріальні, духовні і суспільні. Задоволення матеріальних потреб пов'язано з розвитком духовних (пізнання, відпочинок) і суспільних (потреба в контактах, соціальне визнання, сенс життя) потреб [5].

Потреби виступають необхідною умовою будь-якої діяльності. Своє суб'єктивне вираження вони знаходять у формі інтересів, бажань, прагнень, цілей і т.п. Кожна із цих форм усвідомлення тієї чи іншої потреби за певних умов перетворюється в мотив поведінки людини, тому що сама по собі потреба не може визначити чіткий напрям діяльності. Вона повинна знайти предмет, на якому вона опредметниться, конкретизується і перетвориться на внутрішній збудник – мотив [4].

Мотив – це спонукання до діяльності, пов'язана із задоволенням потреби. Тобто, мотив – це усвідомлена конкретизована потреба. Ним зумовлюються прийняття рішення і виконання відповідної дії. Потреби є основою

мотивів поведінки і вчинків. А кожен вчинок – це дія, спрямована на задоволення домінуючої потреби.

Все зазначене дає підставу стверджувати: а) основним фактором поведінки дитини виступають потреби; б) основним завданням виховання людини є виховання людських потреб, зміна і розвиток їх системи; в) щоб виховати гуманну людину, перш за все необхідно сформувати у неї гуманні потреби.

Отже, однією з важливих закономірностей формування гуманності є зумовленість гуманної поведінки альтруїстичними потребами.

Щоб успішно вирішувати складні проблеми гуманізації освіти, суспільства в цілому, майбутні педагоги, навчаючись в університетах, повинні глибоко усвідомити психолого-педагогічні основи розвитку та формування потреб, які завжди виступають основним фактором активності учнів.

Науковцями, які досліджували різні аспекти гуманізації відносин (І. Бех, Н. Гусякова, Г. Джунусова, М. Вейт, С. Дзенушкайте, К. Гавриловець, О. Киричук, Л. Косенко, В. Петрова та інші), визначено найвищий рівень гуманістичних проявів, для якого перш за все характерна безкорислива допомога за власною ініціативою всім, хто її потребує. Джерелом безкорисливого служіння людям виступає група потреб, які формуються протягом життя: в емоційному контакті, у прилученні до духовного світу іншого, у повазі оточуючих, у самоповазі, у творчій самовіддачі людям та іншим.

Потреба в емоційному контакті – це потреба відчувати себе предметом зацікавленості і симпатії, доброзичливої уваги. З іншого боку – це потреба бути співзвучним оточуючим, переживати, співчувати, допомагати їм, радіти разом з ними успіхам та перемогам. Якщо ця потреба вчасно задовольняється і розвивається, вона слугує першоосновою формування таких гуманістичних потреб, як потреба в симпатії оточуючих, як вираз стійкого, стабільного ставлення до себе, а потім – у потребу більш високого гатунку – орієнтування в емоційних станах інших, бажання підтримати, допомогти.

Оскільки потреба в емоційному контакті є фундаментом формування всіх інших гуманних потреб, зупинимось на особливостях її розвитку більш детально.

Польський психолог К. Обуховський виділяє від народження дитини до закінчення школи три етапи такого розвитку [3].

Перший етап – від народження до трьох років. Характерною особливістю цього етапу є те, що ця потреба задовольняється перш за все у взаєминах з однією і тією ж людиною, частіше всього – з матір'ю. Позбавлення дитини материнської ласки на тривалий період, як правило, деформує розвиток дитини. Психологи стверджують, що відновлення розірваних емоційних контактів можливо не більше чотирьох разів. Після цього дитина перестає прагнути до такого роду контактів і стає до них байдужою. Тобто, ця потреба або згає в загальному, або її розвиток гальмується несприятливими умовами виховання. Труднощі у спілкуванні дорос-

лих людей, невміння співчувати, співпереживати іншим часто свідчать про відсутність емоційних контактів у ранньому дитинстві, про незадоволення цієї важливої гуманної потреби в цьому віці. Доросла людина така, якою було її дитинство [1].

Другий етап розвитку потреби в емоційному контакті починається з трьох років. Мати в цей період поступово перестає займати головне місце в спілкуванні дитини тому, що розширюється коло людей, які здатні задовольнити цю потребу. Важливо запобігти двох непрощених помилок у вихованні дітей цього віку: а) не проявляти до дітей надмірного вияву любові і ласки. Це пояснюється тим, що надмірність уваги і ласки не викликає потреби в емоційному контакті. Вона не формується, не розвивається, оскільки взагалі не з'являється; б) не проявляти байдужості. Наслідком таких помилок є такі антигуманні риси особистості, як холодність, байдужість, егоцентризм, відсутність співчуття та багато інших.

Третій період розпочинається з 6 – 7-річного віку. Він пов'язаний з початком навчання в школі. Характерною особливістю цього етапу є пошук емоційних контактів серед ровесників. Свого апогею потреба в емоційному контакті досягає в старшому підлітковому і ранньому юнацькому віці.

Педагогам, враховуючи механізми формування та розвитку потреб, необхідно створювати сприятливі умови для цього. Перш за все глибоко вивчати учнів, підходити до них з оптимістичною гіпотезою, спиратися на позитивне в кожному з них, створювати ситуації успіху для кожного, підвищувати їх статус в системі міжособистісних відносин, коригувати спілкування, проявляти тактовність, доброзичливість, увагу, повагу, турботу та формувати уміння і навички у дітей проявляти гуманність у стосунках між собою та у ставленні до інших людей.

Психологічні дослідження (В. М'ясищева, К. Обуховського, Я. Райковського та ін.), дані масового педагогічного досвіду доводять, що атрофія потреби в емоційному контакті найнегативнішим чином впливає на розвиток гуманістичних якостей особистості. У дітей формується зверхність, занижена оцінка інших, закріплюється недовіра, зневажливе ставлення до них. Як результат негативної реакції на людей, виникає неприйняття виховних впливів оточуючих. Все це посилює егоїстичні тенденції у школярів, а значить, і створює серйозні ускладнення в засвоєнні гуманістичних якостей.

Отже, висхідною гуманістичною потребою є потреба в емоційному контакті. Вона є основою особистісних відносин дітей. Стосунки, основані на потребі емоційного контакту, є найбільш ранньою формою. Всі інші види відносин (ділові, відповідальної залежності) формуються та розвиваються на основі перших. Від ефективного розвитку найбільш ранньої, первинної потреби залежить успішний розвиток усіх інших гуманістичних потреб: а) потреби в прилученні до духовного світу оточуючих, яка формується через повно-

цінне спілкування перш за все з однолітками. Виключно важливим для гуманізації особистості є дружнє спілкування. Воно – найкраща школа розуміння іншого і школа саморозкриття; б) потреби в дружбі: культивування дружніх стосунків, розкриття їх значення для кожного, а також засобів зміцнення дружби – одна з умов укорінення в учнів потреби в розумінні духовного світу іншої людини; в) потреби в повазі оточуючих та самоповазі. Відсутність у школярів позитивного образу "Я" стає сильним негативним фактором у розвитку зазначеної потреби. Ніякі гуманні якості і ставлення не можна сформувати, якщо не буде фундаменту – не сформоване позитивне, глибоко усвідомлене ставлення кожного учня до себе як до особистості. Тому перш за все необхідно формувати самоповагу, почуття власної гідності.

Крім перерахованих, існують інші гуманні потреби. Розвиток і формування їх – це взаємопов'язаний і взаємозумовлений процес виховання учнів у дусі гуманності та гуманізації навчально-виховного процесу.

Велике значення у розвитку гуманних відносин мають емпатійні здібності особистості, її почуття та емоції. Емоційні стани школярів не тільки стають мотивами гуманного вчинку, але й впливають на формування його потреб. Тому треба організовувати життя дитини таким чином, щоб накопичувався досвід моральної поведінки, пов'язаний з позитивною емоційною пам'яттю. Спілкуючись із вихованцями, необхідно викликати у них позитивні емоційні стани, які ставали б основою для формування моральних почуттів і потреб [1].

Важливо, щоб під час виховання учнів у дусі гуманності, поведінка кожного вихованця була усвідомленою і такою ж залишалась і поза ситуацією контролю. Ми з'ясували, що першопричиною вчинків є потреби. Отже, щоб розуміти вчинки дітей, прогнозувати та спрямовувати їх поведінку, педагогам необхідно вивчати їх потреби та цілеспрямовано їх формувати. Для формування гуманної поведінки у вихованців необхідно вміти формувати і розвивати вище перераховані гуманні потреби.

Психологи визначили основні умови формування у дітей бажаної мотивації їхньої поведінки та діяльності. По-перше, учнів необхідно залучати до певної діяльності, спираючись на їхні потреби. Організація та виконання такої діяльності має збуджувати у її учасників позитивні почуття та емоції: задоволення, щастя, душевний комфорт, радість від успіху. Оскільки емотивна пам'ять формує стереотип поведінки, то повторення відповідної ситуації зумовлює розвиток у дітей нової потреби в діяльності, задоволення якої в минулому викликало у них радість, гарний настрій, приємні емоційні переживання.

По-друге, школярам необхідно повідомляти та роз'яснювати мету, зміст, наслідки тих чи інших дій, діяльності, вчинків, поведінки (відбувається аргументація та мотивація). Основне завдання при цьому – домог-

тися трансформації зовнішніх впливів, що проходять через внутрішній світ вихованців, у особистісно значущі потреби учнів, які опредметнюються, конкретизуються та стають внутрішніми спонуками до певних дій [6].

Загалом, формування потреби здійснюється через вимогу, а саме вимогу виконувати те, що ми плануємо перетворити в потребу. Передбачається, що через певний час ті дії, які учень не хотів виконувати, що викликали незадоволення, дискомфорт, стануть бажаними, їх виконання принесе задоволення, насолоду, і вони стануть його потребою, якщо здійснюватиметься наступний механізм формування потреби: 1) висувається вимога. Наприклад, вимога вислухати своїх однокласників до кінця і справедливо оцінити їхню поведінку, вчинки, про які вони розповіли; 2) організовується виконання цієї вимоги: а) початок виконання цієї вимоги разом із вихованцем (педагог допомагає оцінювати вчинки школярів); б) самостійне виконання вимоги вихованцем або з деякою допомогою вчителя, якщо треба; в) підкріплення (заохочення або покарання), в результаті якого в свідомості вихованця і особливо в його емотивній підсистемі фіксуватимуться позитивні (заохочення) чи негативні (покарання) емоції. Негативних емоцій повинно бути мало, а згодом і зовсім не повинно бути. Через те, що емоції дуже сильні, оскільки пов'язані із домінуючими потребами, вони надовго залишаються в пам'яті, міцно закріплюються в свідомості; 3) організація вправ у виконанні даної вимоги. В результаті регулярного, постійного виконання висунутої вимоги і позитивного підкріплення виникає потреба самостійно виконувати дану вимогу, тому що людина прагне до позитивних емоцій, а виконання даної вимоги супроводжується згадуванням тих позитивних моментів, які були раніше при її виконанні (підтримка вчителя, погодження однокласників із прийнятим рішенням, тощо).

Педагогам треба пам'ятати, що в потребу можна перетворити лише ту вимогу, яка реально може бути здійсненою. Вимагання від вихованця виконання неможливого не призведе до успіху у формуванні потреби.

Висновки. Щоб виховати особистість із гуманною поведінкою, треба перш за все сформувати у неї гуманні потреби, а саме: потребу в емоційному контакті, у прилученні до духовного світу іншої людини, потребу в благополуччі оточуючих, у творчій самовіддачі людям, потребу в повазі оточуючих та самоповазі. Велику роль у формуванні гуманних потреб відіграють емоційні стани учнів. Тому важливе завдання педагога полягає в тому, щоб, спілкуючись із вихованцем, викликати в нього позитивні почуття та емоції, які ставали б основою для формування моральних почуттів і потреб.

Механізмом формування потреб є комплекс послідовних дій: висунення вимоги, організація виконання цієї вимоги, організація вправ у виконанні даної вимоги. Узагальнюючи закономірності формування гуманних взаємин школярів, можна сказати,

що чим доцільніше організована діяльність вихованців, спрямована на добробут та турботу про людину, чим більше вона насичена моральним змістом, тим більшою мірою можна чекати ефект формування гуманних потреб та відносин.

Розвиток гуманних потреб повинен забезпечити гуманний педагог в гуманному педагогічному процесі, в якому тісно пов'язані процеси навчання, виховання та розвитку і визначаються педагогікою як триєдине завдання. Гуманізація навчально-виховного процесу передбачає гармонійне поєднання двох напрямів: з одного боку – прояви гуманної позиції педагогами, яка виражається в постійній спрямованості на дітей, в турботі про їх психічне і фізичне здоров'я, в створенні ситуації успіху для

кожного, враховуючи їх індивідуальні інтереси, здібності, особливості; з іншого боку – гуманізація взаємин школярів як на уроках, так і в позаурочний час, де першочергове завдання – формування та розвиток гуманних потреб, які є основним фактором гуманної поведінки.

Знання вчителем тонких психолого-педагогічних механізмів формування гуманних потреб сприятиме успішному вирішенню такої важливої проблеми – вихованню гуманності у дітей та гуманізації навчально-виховного процесу в сучасній школі.

У зв'язку з швидкими змінами у всіх сферах життя, потребують подальшого дослідження проблеми формування мотиваційних засад особистості в новій соціально-педагогічній ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М., 1995. – 496 с.
2. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – Тарту, 1974. – 220 с.
3. Кикнадзе Д. А. Потребности. Поведение. Воспитание / Д. А. Кикнадзе. – М., 1968. – 148 с.
4. Терлецька Л.Г. Вікова психологія і психодіагностика: підручник / Терлецька Л.Г. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2013. – 608 с.
5. Винославська О. В. Психологія [Електронний

ресурс] : (підручник) / О. В. Винославська – К. : ІНКОС, 2005. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska_psihologiya/part4/4202.htm. - Назва з екрана.

6. Формування мотиваційної сфери особистості [Електронний ресурс] // Формування мотиваційної сфери особистості [сайт]. – Електрон. дані. – К., 2010. – Режим доступу: <http://myrefs.org.ua/index.php?view=article&id=1107>. – Назва з екрана.

Подано до редакції 20.03.13